

Det lokale i det nasjonale

– Et snitt i norsk skolepolitikk i Nedenes amt i 1827

Marthe Hommerstad

«Ei heller er her behøvende større Lærdom» skrev bøndene i Valle og Byglands prestegjeld til Stortinget i 1827.¹ Dette året skulle Stortinget vedta en lov for allmueskolevesenet på landet – og spørsmålene som reiste seg var hvor omfattende en slik lov skulle være, og hva skulle den innebære? I stortingsarkivet finner vi i dag tre brev fra Nedenes amt – to fra allmuer og et fra skoleholdere. Til sammen gir disse tre skriftene et interessant bilde av striden om skolen – de representerer et snitt i norsk skolepolitikk anno 1827.

Allmueskolen – en forberedelse til konfirmasjon

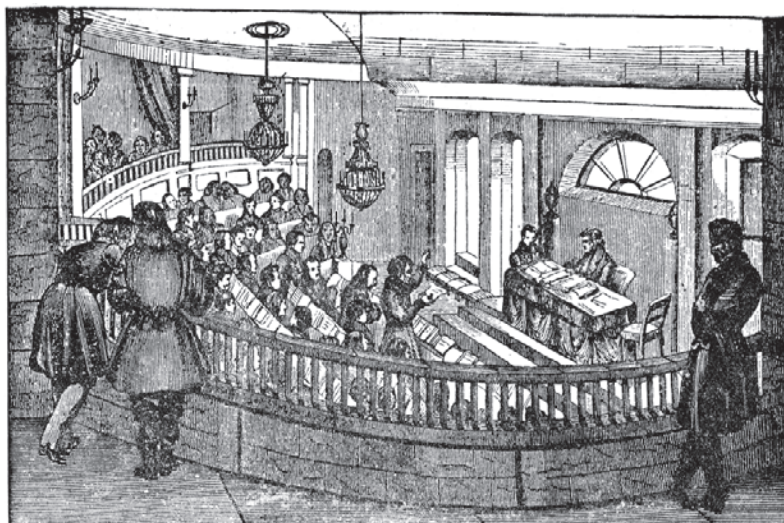
I 1736 ble skoleplikt innført i Norge med *Forordningen om Skolerne paa Landet i Norge*. Den pietistiske danskekongen Christian 6. ga med dette prestene et pressmiddel til å innføre et minimum av skolegang for å la noen stå til konfirmasjon. I 1741 kom *Placat og nærmere Anordning angaaende Allmueskolerne paa Landet i Norge* som ga retningslinjer for den praktiske ordningen av skolevesenet. Dette ga bøndene plass i skolekommisjonene som skulle avgjøre hvilke økonomiske rammer den lokale skolen skulle ha, men det var prestene som kontrollerte møtene.²

Den religiøse rammen rundt skolegangen skulle prege skolelovgivningen i større eller mindre grad for lang tid fremover, og rundt 1827 var den fortsatt svært reell. I utgangspunktet var det meningen at studenter (som betydde teologer) skulle undervise i allmueskolen, i sammenheng med ansettelse til klokkerembetene i sognene. Dette viste seg ikke å fungere i praksis, og det ble derfor rekruttert lærere lokalt. Men presten hadde i hele perioden ansvaret for skolestellet i sitt kirkesogn og ansvar for at de som underviste hadde den nødvendige kunnskap for å lære barna den nødvendigste lese- og skrivekunnskap ved siden av den religiøse undervisningen.

Utover på 1700-tallet og starten av 1800-tallet var det en stadig diskusjon

«Fra et møte i den gamle stortings-salen i Christiania Katedralskole» av Mathias Stoltenberg. Olje på lerret, 1830-tallet. Foto: Nasjonalgalleriet.

Bønder på galleriet i den gamle stortingssalen. Tresnitt i Skilling-Magazin, 1836. Ukjent kunstner. Foto: Oslo Museum.

om hvordan skolene burde organiseres, og hva skolen skulle være. Vi ser at skolen i denne perioden var en standsskole – det vil si at den reflekterte de sosiale skillene som var i samfunnet. Overklassens sønner ble undervist av huslærere eller gikk i katedralskolene i byene, og borgersønnene gikk i borgerskolene da de kom i byene på slutten av 1700-tallet. Fagkretsen i de fremvoksende borgerskolene var i større grad realskoler som skulle forberede elevene til et liv som handelsmann, militær eller tilsvarende, i motsetning til katedralskolenes studieforberedende plan med universitetet som mål. Realfagene omfattet blant annet «de levende språk» som engelsk og tysk, matematikk, fysikk og regnskapslære. Men resten av befolkningen sendte i hovedsak sine barn til allmueskolen.³ Og siden 90 prosent av landets befolkning bodde på landsbygda var allmueskolen for landet den dominerende læregrunnen i det norske samfunnet, ved siden av den undervisningen de mest heldige kunne motta i sitt eget hjem fra slektninger som hadde mer kunnskap.

Undersøkelser har vist at daværende Kristiansand stift generelt lå langt tilbake med å innføre skole på midten av 1700-tallet, men Nedenes var på nivå med Akershus stift og dermed bedre stilt. Imidlertid gikk det tregt mange steder, og allmuene var lite lystne på å innføre et skolevesen som de oppfattet som både unødvendig og kostbart. Viljen til å se på skolen som et felles gode var også lav, mange krevde å få undervise sine egne barn – uten den mest basale kunnskap – og andre ville bare betale for sine egne barn. Dette førte også til en vanskelig situasjon for lærerne, som i større grad drev «privatisert» undervisning, enn som omgangsskolelærer.⁴

Rundt 1800 startet forsøk på å reformere allmueskolen i Danmark, noe som også ville inkludert Norge, hvis ikke 1814 hadde ført til en

stopp. Dette året ble det innført en ny skolelov i Danmark, men arbeidet i Norge stagnerte. Ved å se nærmere på den danske allmueskoleloven ser man at skolen i hovedsak skulle undervise barna i religion, lesing, skriving og regning. Imidlertid ble det også fremhevet at barna skulle ha lesebøker som inneholdt «kort Begreb om deres Fædrelands Historie og Geographie, samt meddele dem Kundskaber, der kunne tiene til Fordommes Udryddelse, og blive dem til Nytte i deres daglige Haandtering».⁵ Dette kan tolkes som et ønske om en større fagkrets enn tidligere.

Diskusjonen om hva skolen i Norge skulle være var derfor pågående før 1814 – og dette skulle fortsette i årene etter.

Diskusjonen om allmueskolen frem til 1827

«Det er utroelig, hvormeget Landmandens Børn i Almindelighed staae tilbage i den for sin Vigtige Stand for Staten nødvendige Oplysning»⁶ sa storbonden Anders Lysgaard på Riksforsamlingen i 1814. På det

«En Catechisation». Kolorert litografi ved Adolph Tidemand hentet fra *Norske Folkelivsbilleder*, utg. av Chr. Tønsberg, Christiania 1854.

første ordentlige Stortinget i 1815 kom derfor skolesaken opp, og etter hvert leverte komiteen sin innstilling til ny allmueskolelov. Loven var omfattende og ville ført til en bredere fagkrets. Det skulle bygges flere faste skoler hvor de eldste barna skulle undervises, og omgangsskoler skulle være for de yngste barna. Dette tiltaket skulle sikre en bedre fordeling av lærerressursene, hvor omgangsskolelærerne kun hadde ansvar for den innledende lese- og skriveundervisningen, men skoleholderne på fastskolene skulle ha ansvaret for de andre fagene. I innstillingen som ble behandlet i 1816 ble det blant annet foreslått at de eldste barna skulle undervises med utgangspunkt i en lesebok om naturfag, historie og geografi, samt i hagedyrking, Grunnloven og «Bondens almindeligste juridiske Pligter».⁷

De ambisiøse planene ble imidlertid ikke vedtatt, til stor frustrasjon fra enkelte representanter som klaget over at:

*en Sag der angaaer Oplysningens og Culturens Befordring agtes mindre værd det Norske Storthings Opmærksomhed til hastig Forbedring, end Landets Skydsforbedring, og at Omsorg for Nationens aandelige Næring ansees [å være mindre viktig] end Bestemmelse af Diæt til Valgmænd og Representanter*⁸

I stedet ble det vedtatt en midlertidig lov som skulle avhjelpe skolevesenets økonomiske problemer. I skolekommisjonene ble det nå bestemt at flertallet skulle bestemme skolebudsjettene, som førte til at prestene mistet sin vetorett. Det ble i større grad et felles, lokalt ansvar å utarbeide et budsjett så blant annet «Skolelærerne kunne erholde fornøden Underviisning og passende Lønning».⁹

Løsningen i 1816 var på ingen måte tilfredsstillende, men heller ikke på de neste stortingene maktet representantene å komme med en mer tilfredsstillende allmueskolelov. I 1818 leverte Lovkomiteen et forslag til ny skolelov, men forsøket strandet av økonomiske årsaker, da det ikke var ønskelig å pålegge allmuen økte utgifter ved utbyggingen av skolevesenet.¹⁰ På Stortinget i 1821 fikk man vedtatt at det skulle opprettes lærerseminarier i Nord-Norge, men ellers stoppet loven da Stortinget brått ble oppløst av Karl Johan i august.¹¹ I 1824 ble forsøket på å få vedtatt en ny lov igjen stoppet i komiteen, så det ikke rakk å bli behandlet før Stortinget ble oppløst på høsten. Imidlertid var det fremgang, da det ble vedtatt at alle forarbeider til en ny allmueskolelov skulle oversendes regjeringen, som skulle komme tilbake til et kommende storting med en proposisjon.¹²

På Stortinget i 1827 kom derfor regjeringen med en proposisjon til en lov for allmueskolen på landet. Dette var varslet og hadde derfor ført til mobilisering fra flere hold, både geografisk og sosialt.

To syn på allmueskolen i Nedenes amt

Til Stortinget i 1827 kom det flere forslag og ønsker om hva den nye allmueskoleloven burde inneholde. Blant disse forslagene finner vi et forslag innsendt av kirkesangerne Ole Reiersen, skoleholder ved Holt fastskole, K. Stiansen, omgangsskolelærer i Austre Moland, og Peder Larsen, omgangsskolelærer på Tromøya i Nedenes amt. Det finnes også to andre supplikker innsendt fra allmuer i Råbyggelaget i Nedenes amt. Den ene var fra Vegusdalen sogn (dagens Birkenes) i Østre Råbyggelag, og den andre fra flere prestegjeld og kirkesteder i Setesdal: Bykle, Valle og Bygland, Sandnes, Årdahl, Hylestad og Austad, det vil si Vestre Råbyggelag.¹³ Til sammen gir disse tre skriftene et bilde av svært forskjellige holdninger til kunnskapsbehovet og skoleholdet i Nedenes – og resten av landet.

Jeg velger her å presentere de to supplikkene fra allmuen som i intensjon er svært like – om enn lengden på skriven varierer. Det mest omfattende var supplikken fra Setesdal, og det som gjør denne interessant er ikke bare klagen, men også beskrivelsen av skoleholdet i området:

Almuen af Walle og Bygland Præstegjeld Andrager for Det forsamlede Storting [...], Hvorleides de for nærværende tid Bliver tillige med Andre field Bøygder, betyngede med større og besværligere skole holdning End De, enten kan udstaa eller der behøves til de vore Børns opdragelse¹⁴

Holt fastskole, også kjent som Feragenskolen, bygget i 1817.
Foto: Gerd Corrigan, KUBEN.

Skoleholdet før Munchs inngripen var nok enklere, noe deres egen beskrivelse viser: skoleholderne hadde vært unge menn som derigjennom ble fritatt fra militærtjeneste, så langt vedkommende kunne lese «god Prent» og skrift «taalelig», samt skrive leselig. Det viktigste var nok at læreren kunne undervise i Katekismen og øve barna i utenatlekser – det vil si klargjøring til prestens overhøringer og konfirmasjon. Allmuen hevdet også at de som hadde kompetanse til å undervise

[illegible]

58 | AUST-AGDER-ARV 2018

Skolestua i Holt fastskole.
Foto: Gerd Corrigan, KUBEN.

hadde mottatt stillingen med glede, «for liden eller ingen Løn», da de dermed ble fritatt fra den strabasiøse krigstjenesten. Undervisningen hadde strukket seg fra Allehelgensdag og til påske, eller 14. april. Juleferien hadde vart fra to uker før jul til tyvendedag jul. Dette hadde vært mer enn nok undervisning til at «gamle fordommer Ere ganske bortryddede, og Guds ord opklares overalt».¹⁵

Den viktigste begrunnelsen for bøndenes motstand mot sommerundervisning kan vi lese i begge andragendene fra Setesdal og Vegusdal: «siden landets naturlige Beskaffenhed fordrer vaare beqvemeste Skole Ungdom til qvægvogtere, og den mindre Ungdom maa passe smaa qvæget Hiemme» som bøndene i Vegusdal skrev.¹⁶ Dette understreker også setesdalsbøndene, som påpekte at fattigfolk bortleide sine barn til de som ikke hadde egne barn for å være gjetere. For disse var det viktige økonomiske intensiver til å gjøre dette: barna fikk kost gjennom sommeren og ble utstyrt med klær som holdt et helt år. Denne praksisen gir assosiasjoner til barnevandringene som skjedde hver vår fra omtrent denne tiden – hvor barn vandret fra dalførene i Vest-Agder over heiene til Aust-Agder for å jobbe som blant annet gjetere på gårdene.¹⁷

Begge andragendene ønsket derfor at den kommende allmueskoleloven skulle regulere undervisningsperioden til vinterhalvåret. Bøndene fra Vegusdal foreslo at undervisningen skulle slutte ved aprils «udgang» og starte 15. oktober, mens setesdalsbøndene nok ønsket at tidligere praksis med skolestart rundt 1. november med undervisning frem til senest 14. april skulle fortsette.

Kanskje kan vi si at vegusdølene viste en ørliten større interesse for skolegangen enn setesdølene? De skrev at de «indseer undervisningens store Nytte for vore Børn», mens responsen fra setesdølene til sammenligning var heller laber:

Ei heller er her behøvende større Lærdom end at Læse godt prent og taalelig Skrift og at undervises i sand Kundskab om Gud, hans væsen Villie og gierninger og hvad derved staar i Forbindelse. Da her aldeles ingen Handel drives der Behøver Nogen RegneKunst, og til alt dette er Winter Maanedene ganske Tilstrækkelige.¹⁸

Det skal innrømmes at dette nok ikke tydeliggjør noen større holdningsforskjell til kunnskapsbehovet – og begge var enige om at fjellbygdene hadde helt andre behov enn hva som kunne være nødvendig på kysten. De mente det var Stortingets representanters ansvar å ta hensyn til *hele* Norge og ba dem derfor om å gi egne lover for henholdsvis fjellbygdene og kysten.

Når vi leser det tredje innsendte skrivet fra Nedenes amt i denne saken er det et diametralt annet perspektiv som presenteres. Dette forslaget var som nevnt skrevet av kirkesangerne Ole Reiersen, skoleholder ved Holt fastskole, K. Stiansen, omgangsskolelærer i Austre Moland, og Peder Larsen, omgangsskolelærer på Tromøya – alle også kirkesangere.

Det er uden tvivl en, af de fleste oplyste og tankende Borgere erkjendt Sandhed at til Oplysningens Fremme blant Land-Almuen i vort Norge, maae flere faste Skoler organiseres, og dugelige og dertil dannede Lærer anskaffes.¹⁹

Åkre skole i Valle. Bygget ble satt opp som den første skolen i Valle i 1846, og stod opprinnelig lenger nord i bygda. Det lille huset litt lenger oppe i bakken er utedoen, og det fortelles at det kunne knipe hardt for trengte småunger som måtte springe oppoverbakke for å nå doen. Bygningen står fremdeles, og eies av Setesdalsmuseet. Fotograf: Ukjent. Setesdalsmuseets fotosamling.

Deres utgangspunkt var lærernes betingelser og lønn – som de mener var alt for dårlige. Faste skoler mente de var enklere å få gjennomført, men det krevde et lovvedtak. Imidlertid ville det ikke hjelpe med skolebygninger hvis de ikke kunne fylles med kompetente lærere, og lønnen var så dårlig «at ingen, der besidder de fornødne Kundskaber, ville antage et saadant Ombud».²⁰

Til sammen tjente lærerne, som ofte også fungerte som kirkesangere, for lite til å underholde en familie, og var den også tallrik ville fattigdom «blive hans Lod». Han ville heller ikke ha anledning til å spare penger for alderdommen (hvis han skulle få oppleve det), og «hvad Udsigter har han, for sin Familie, om Døden kalder ham bort fra Kone og ufor sørgede Børn?». Det var derfor avgjørende at lærerne fikk både en anstendig lønn for arbeidet, men også at det ble forsikret om at barn og enke ikke ble både brødløse og husville ved hans død.

Deres skriv ga derfor innspill til hvordan rammene rundt lærere og skole burde være – hovedsakelig ved opprettelse av flere fastskoler og bedre lønn. Undervisningen burde foregå gjennom hele året, med unntak av de to mest intensive periodene på vår og høst. Foreldre som holdt barna borte fra skolen skulle ilegges mulkt, men de innså at barn fra fattige familier kunne ha behov for å slippe sommerskolen for å arbeide og at dette skulle tillates hvis barna hadde tilegnet seg tilstrekkelig kunnskap. De ville nok heller ikke akseptert setesdølenes påstand om at det holdt med en omgangsskolelærer som kun hadde den helt basale kompetansen – de ønsket at det skulle opprettes lærerseminarier for å øke antallet kompetente lærere.

Holdningen til hva skolen skulle være var derfor drevet av to vidt forskjellige utgangspunkt – og egne interesser spilte tungt inn, selv om skolelærerne hevdet at deres klager og ønsker ikke nødvendigvis omfattet dem. De mente de selv var heldig stilt i forhold til mange av sine kolleger, men at deres lange erfaring fra allmueskolen gjorde dem forpliktet til å kontakte Stortinget i dette spørsmålet.

Supplikken fra Setesdal. Stortingsarkivet. Foto: Marthe Hommerstad.

På stølen Tjønnelia under gården Helle. Barna måtte fra de var små delta i gårdsarbeidet etter beste evne. De var selvsagt også med på stølen når den tid kom. Foto ca. 1920 ved Knut Jonson Heddi. Setesdalsmuseets fotosamling.

Striden om undervisningstid og lærerlønn

Utover et grunnleggende forskjellig syn på kunnskapsbehov var det undervisningens omfang i året og lærerlønningene som var stridsspørsmålene. I 1837 antar man at barna i Norge fikk undervisning i rundt 8 uker i året i omgangsskolen. Dette er regnet ut fra rapporter hvor det anslåes at en lærer underviste i 30 uker (ca. 181 dager) i året, fordelt på fire roder/kretser.²¹ Andre som har undersøkt dette anslår at Kristiansand stift lå bedre an, og i Aust-Agder ble barna undervist rundt 12 uker i året.²² Men hvis vi legger beskrivelsen fra Setesdal til grunn, fikk barna mindre undervisning. I 1827 skisseres undervisningsperioden til rundt 21 uker, men det sies ikke hvor mange roder den enkelte omgangsskolelærer hadde. Men, de klager over at det hadde blitt tilsatt ti lærere etter at biskop Munch innførte ny skoleordning, mot seks lærere tidligere, så undervisningsmengden i Setesdal kan ikke ha vært veldig omfattende før den nye ordningen. Selv om allmuen i Vegusdal beskrev et skoleår som strakk seg noen få uker lengre, kan det heller ikke her ha vært omfattende undervisning.²³

Kirkesangerne fra kysten hadde et ønske om en radikalt lengre undervisningsperiode, hvor det var mer et spørsmål om hvor lang perioden med undervisningsfri skulle være. Hvis kun de to høyintensive onneperiodene i landbruksåret skulle være undervisningsfrie, kunne dette antakelig ført til et skoleår på nesten 38 uker. Av disse ville seks uker være i den såkalte «sommerskolen» – undervisning som skulle gjennomføres under sommeren – hvor fattigungene kunne holdes vekk på grunn av gjeterarbeid, men fortsatt var det 32 uker igjen av skoleåret. Imidlertid sies det ikke noe om antall roder eller barnas reelle undervisningsperiode.²⁴ Det virker dermed som om kirkesangerne ligger nærmere det «offisielle» ønsket om omfanget av undervisning.

I den endelige allmueskoleloven fra 1827 så var det nok allmuene fra Råbyggelaget som i størst grad vant frem – siden det ble bestemt at elevene skulle få undervisning «i det mindste 3, eller, hvor dette maatte findes ugjærligt, 2 Maaneder om Aaret».²⁵ Som undersøkelsen fra 1837 viser, ble det derfor som regel to måneder og ikke tre.²⁶ Allmuene argumenterte, som nevnt, med behovet for barnas arbeidskraft i sommerhalvåret, men allmuen fra Vegusdal hevder også at omgangsskolelæreren som måtte forsøke å gjennomføre undervisningen «maa altsaa som nødt til efter den Biskoplige befaling føle sin tunge skjæbne at være dømt til et saa Fornedrende Liv, at ligge uvirksom blot de lange Sommerdager».²⁷

Da det kom til lærerlønningene var det selvfølgelig stor forskjell på hva som ble ansett som en god nok lønn. Her kommer også forskjellen mellom skoleholderne, som var skolekretsens hovedlærer, og den gjengse omgangsskolelærer. I forslaget fra Reiersen, Stiansen og Larsen mente de at en omgangsskolelærer med utdanning, og som derfor var kvalifisert til en skoleholderstilling, burde sikres en inntekt på 50–70 spd i året, samt kost og losji. Hva en udannet omgangsskolelærer skulle få i lønn nevnes ikke, men forslagsstilleren fokuserte også på at alle skolelærere skulle ha en viss dannelses før de påtok seg ombudet. En skoleholder ved fastskolen burde tjene fra 70 til 100 spd, ha fri bolig og jordvei. Var vedkommende også kirkesanger ved sognets hovedkirke skulle han ha degneboligen som tillå kirken.

Homme skole i 1909, med lærer Hallvard Kvassaker. Dette er en av de mange grendeskolene som ble satt opp i Valle prestegjeld mellom 1867 og 1875. Fotograf: Ukjent. Setesdalsmuseets fotosamling.

Dette sto i stor kontrast til holdningene hos allmuen i Setesdal, som i sitt skriv hevdet at omgangsskolelærerne der jobbet for liten til ingen lønn, siden de slapp unna verneplikten, og kun fikk kost og losji. Dette finner vi også i andre kilder. I 1805 skrev presten i Valle at «Skoleholderne i Valle Kald bør ikke have Løn i Penge, men andser sig fuldkomne belønnede for deris Arbeide ved den frie Underholdning de nyder paa de Stæder Skoelen holdes».²⁸ Det var de rikeste bondesønnene som var omgangsskolelærere, og de behøvde ingen lønn. Om ikke annet understreker dette at muligheten til å unngå verneplikten ved å være omgangsskolelærer var et reelt motiv, og også at denne muligheten var basert på sosial stand.

Igen virker det som om allmuen i Setesdal var nærmere realiteten, selv om Valle og Bygland var et av svært få steder hvor lærerne ikke mottok lønn i rede penger.²⁹ I 1821 ble det behandlet et forslag i Stortinget om at lærernes lønn ikke skulle være mindre en 15 spd i året. Dette ble ikke vedtatt, da de lokale skolekommisjonene hadde fått tildelt ansvar for fastsettelse av lærerlønningene. At en lønn under 15 spd var for lav var representantene enige om, men det måtte tas «Hensyn til det Locale».³⁰ Stortingsrepresentanten og klokker, Arne Brynildsen Leqve fra Søndre Bergenshus, mente også at den ulikhet man så mellom prestekallenes inntekter også måtte reflekteres på skolelærerens lønn: «denne Ulighed af Løn maa og Skolelærerne finde sig i, naar deres Skoledistricter ere smaae og fattes Resourcer til forøget Løn».³¹

I debatten om en allmueskolelov for landet i 1827 var lærernes lønn også et emne, og det ble blant annet hevdet at skolelærerne ikke hadde behov for en økt lønn da deres arbeid ikke hadde de fysiske utfordringer som kroppsarbeidere. Dette ble motsagt av flere, og det ble også flertall for å sikre en lønn på minimum 20 spd, samt kost og losji.³² Undersøkelser senere viser imidlertid at ti år senere var det kun halvparten av omgangsskolelærerne som fikk den foreskrevne lønn utbetalt. Skoleholderne som hadde et kirkesangerembete tjente i snitt ca. 30 spd i tillegg.³³ Siden lønnen omfattet naturalia, i form av bolig, jord og, for kirkesangere, offer, var lønnen i realiteten høyere, men nådde sjelden opp til det nivå kirkesangerne fra Nedenes ønsket, som i sitt forslag oppga den delen av lønnen som skulle gis i rede penger.

Jeg vil tro at bøndene i Råbyggelaget var mer tilfredse med den endelige allmueskoleloven som ble vedtatt i 1827 – der det fortsatt var skolekommisjonene som avgjorde undervisningstiden og skolelærernes lønn. Og selv om det ble forsøkt å innføre en minstelønn, skulle dette ikke gjelde for de allerede ansatte lærere. Heller ikke fagkretsen ble økt i sammenheng med loven – hovedmålet for utdannelsen var religionsundervisning, lesing, skriving og basal regning, om enn det siste var til setesdalsbøndenes misnøye.

Utdannelse til demokrati

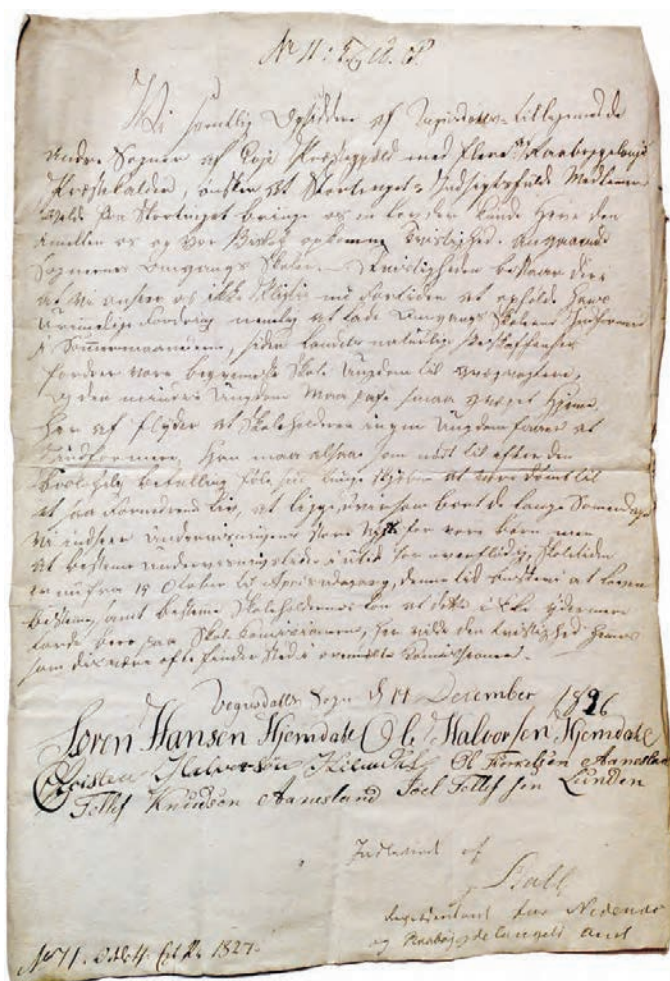
Et gjentakende argument i skoledebattene var behovet for en bedre utdannet befolkning, da det nye styresettet krevde større kunnskap for å gjøre opplyste valg. Dette perspektivet finner vi i komiteens innstilling fra 1827, hvor det ble argumentert for at det i enhver fastskole skulle oppbevares en utgave av Grunnloven, «et vigtigt Middel til at udbrede efterhaanden mere Kundskab om og Interesse for Landets constitutionelle Forfatning».³⁴ Selv om skoleholderen ikke kunne undervise fra den, var det et håp om at barna kunne lære om Grunnloven fra ung alder, og at den kunne være et viktig middel for å øke kunnskapen og interessen for Norges konstitusjon.

Et eksempel på skolens rolle i utviklingen av kompetente politiske borgere finner vi i et forslag fra 1833 som ble innsendt av A. Scheie fra Kristiansand stift. Forslaget ble fremmet av gårdbruker og representanten Reinert Bergsager fra Lister og Mandals amt som hans eget forslag. Dette forslaget krevde bedre utdanning av skolelærerne og en fortgang i opprettelsen av lærerseminarer, som hadde blitt vedtatt i 1827.

Scheie angrep det han oppfattet som en urett mellom byene og landet, hvor byene hadde flere skoler, «høierer og lavere Læreanstalte», men hvor bøndene ikke kunne skrive inn sine sønner. Borgerne hadde dermed mulighet til å oppdra sine barn til vitenskapsmenn med en liten kostnad, hvis det var det de ønsket. Men på landsbygda var:

hans constitutionelle Medborgere, den norske, fri og selvstændige Odelsbonde er nødt til at see sine børn opvoxte, som eens udannede Natur-Mennesker, vel med et kraftigt Legeme, men aldeles forsømte med Hensyn til Aandskræfternes Udvikling. Dette synes ikke at harmonere med den constitutionelle Lighed i Rettigheder, og der er vist paa høi Tid at legge Haand paa Værket, naar Fremtiden ikke som hidtil Odels «Bonde» skal blive eensbetydende med et reet udannet Menneske.³⁵

Motivasjonen til Scheie kom frem lengre ned i skriftet da han påpeker at selv om økt skolehold, og opprettelse av lærerseminarer hvor også bondegutter kunne få en høyere utdanning, skulle bli kostbart, ville det gi en politisk gevinst i fremtiden. Dermed ville stortingsrepresentantene:

Supplikken fra Vegusdal. Stortingsarkivet. Foto: Marthe Hommerstad.

*engang med Gledede kunne skue ned paa de odelsbaarne Mænd, der efter Seclers Forløb færdes i Nationalforsamlingens erverdige Haller, og hvis Stemme der kraftigen lyder mod Despotismens og Vilkaarlighedens Anmaskelser.*³⁶

Opprettelsen av lærerseminarene krevde at regjeringen prioriterte dette, og de gikk svært forsiktig frem. Det første lærerseminaret ble opprettet i Asker utenfor Christiania i 1834, og to år senere ble Kristiansand stiftsdireksjon kontaktet av Kirkedepartementet om det var hensiktsmessig å opprette et «fullstendig» skolelærerseminar i stiftet. Tre år senere ble det første lærerseminaret opprettet – på Holt ved Tvedestrand.³⁷ Dette var i samme krets hvor kirkesanger Ole Reiersen hadde hatt sitt virke, og hans gamle skole, Holt fastskole ble nå øvelsesskole for seminaristene.³⁸

Bønder gjør (skole)politikk

Brevene fra Nedenes amt i 1827 er gode eksempler på hvordan bønder søkte å påvirke utenfor sin umiddelbare sfære. Påvirkning i denne perioden kunne ta mange former, fra fredelige supplikker til konge eller overøvrigheten, til mer spontane og planlagte opprør eller oppløp mot lokale maktpersoner. Så sent som i 1813 var det kornoppløp i Arendal, hvor bønder fra Åmli og de omkringliggende bygdene i Østre Råbyggelag dro til byen på grunn av kornmangel. Det er påpekt at bøndene i utgangspunktet ikke hadde som mål at det skulle bli oppløp, men ønsket var helt klart å påvirke handelsmenn og embetsmenn. Hendelsen var klart inspirert av en eksisterende politisk kultur for påvirkning – og i den sammenheng er det også fristende å vise tilbake til Lofthusopprøret noen tiår tidligere.³⁹

Etter 1814 kan vi snakke om et brudd i denne påvirkningen, da en for første gang fikk en forsamling basert på folkesuvereniteten å henvende seg til. Stortinget skapte en ny arena for politisk påvirkning, men de virkemidler folk tok i bruk var basert på lang erfaring fra det tidligere eneveldet og viser kontinuiteten som var i denne perioden.⁴⁰

Forskning på politisk deltakelse i og mot Stortinget i de første årene etter 1814 viser at det i økende grad ble en bevissthet om hvilke virkemidler som måtte benyttes for å få reell påvirkningskraft. Agitasjon for bondevalg finner vi allerede i 1815, og bøndene mobiliserte i økende grad ved valg for å få innvalgt gårdbrukere eller andre de anså som «bondevennelige». Med unntak av bondetogene i 1818, hvor østlandsbønder organiserte seg og gikk mot hovedstaden for å protestere mot den økonomiske politikken; sølvs-katten, opprettelsen av Norges Bank og gjeldsoppgjøret med Danmark, forholdt landbefolkningen seg til det skrevne ord.

Supplikkinstituttet var derfor et klart signal om kontinuitet, men folk skrev til både Stortinget, regjeringen og kongen i Stockholm etter 1814 – og dette var alle instanser med makt. Samtidig er det en endring, i den grad at klager over enkelte embetsmenn for eksempel ikke ble sendt til Stortinget. Til Stortinget sendte de klager over hvordan lovene ble opplevd som urettferdige, forslag til endringer og ønsker om at stortingsrepresentantene fant politiske løsninger på problemer. Disse ble sendt inn fra både enkeltpersoner og fra grupper, og det var kanskje en overvekt fra forskjellige sosiale grupper som kan ha følt seg for dårlig representert på Stortinget.

De to supplikkene fra Setesdal og Vegusdal var dermed gode eksempler fra denne perioden, hvor de presenterer seg som representanter for en større allmue enn seg selv. Skrivet fra Setesdal er i utgangspunktet signert av allmuemenn fra Valle og Bygland, men også signert av representanter fra flere av sognene i Vestre Råbyggelaget. Skrivet fra Vegusdal innledes følgende: «Vi samtlige Opsiddere af Vegusdalen – tilligemed de andre Sogner af Evje Præstegjeld med flere af Raabyggeslaugs Præstekalder»⁴¹ Ved å henvise til en større offentlighet ønsker avsenderne å gi skrivene større legitimitet og tyngde – det var nærmest et altomfattende opprør mot biskop Munchs skoleordning.

Kirkesangerne forsøkte på sin side å gi tyngde til sitt forslag ved å henvise til sin erfaring og kunnskap om skolevesenet da de avslutter sin innledning:

Ikke er Indsenderne blant de Lærdes Tal; men troer dog at staae i en saa nøie Bekjendtskab med Almueskolevæsenet paa Landet, som og Localitetet for hvad Nedenæs angaar hvor vi have været Skolelærer i 16 til 26 Aar, dels ved Omgangs og dels ved de faste Skoler, som er forenede med Kirkesangertjenesten, at vi tør nære det Haab at nogle af de her fremsættende Forslagsposter kunne under de Kyndigeres og Indsigtsfuldere Overveielser og nærmere Udarbeidelse vorde anvendelige. —⁴²

At folk på landsbygda i Norge ble politiske medborgere i årene etter 1814 er klart. Og gjennom aktiv deltakelse i politiske prosesser på Stortinget ga de tydelig uttrykk for sine holdninger og tanker om hvordan samfunnet burde være. Med denne aktiviteten fikk vi også en selvforsterkende effekt, hvor deltakelse førte til tilhørighet og kompetanse, som igjen førte til mer deltakelse. Gjennom kilder som de tre skrivene fra Nedenes amt i 1827 ser vi politisk kompetanse og politisk vilje komme til uttrykk – i en debatt som alltid vil være aktuell: hva slags skole vil vi ha for barna våre?

Omgangsskoleskrin ved Holt skolemuseum. Foto: Gerd Corrigan, KUBEN.

Noter

- 1 Stortingsarkivet (SA), 1827: Odelstingets Extract Protokoll (OEP) nr. 1, andragende fra Valle og Bygland prestegjeld.
- 2 Tveit 2001, s. 121-122.
- 3 Dokka 1967, s. 15–16.
- 4 Tveit 2009, s. 45. Kristiansand stift omfattet Østre Telemark, Aust-Agder, Vest-Agder og Rogaland.
- 5 § 23 i den danske skoleloven, hentet fra Skinningsrud & Skjelmo 2014, s. 34.
- 6 *Riksforsamlingens forhandlinger*, 1814, b. 1, s. 169.
- 7 *St.forb. 1815–1816*, Mai, s. 112.
- 8 SA, 1815–1816: OEP 142.
- 9 Se Høverstad 1918, s. 271.
- 10 *St.forb. 1818*, August, s. 547.
- 11 *St.forb. 1821*, August, s. 170–176.
- 12 *St.forb. 1824*, Juli, s. 1420.
- 13 SA, 1827: OEP 1.
- 14 SA, 1827: OEP 1, andragende fra Valle og Bygland. Jeg har i noe grad tilpasset transkripsjonen med tanke på lesbarhet.
- 15 SA, 1827:OEP 1, andragende fra Valle og Bygland.
- 16 SA, 1827:OEP 1, andragende fra Vegusdal.
- 17 «Barnevandring». (2015, 4. mai). I Store norske leksikon. Hentet 12. april 2018 fra <https://snl.no/barnevandring>.
- 18 SA, 1827: OEP 1, andragende fra Valle og Bygland.
- 19 SA, 1827: OEP 1, forslag fra Reiersen, Stiansen og Larsen.
- 20 SA, 1827: OEP 1, forslag fra Reiersen, Stiansen og Larsen.
- 21 Dokka 1967, s. 39. En digresjon er at et skoleår i dag er fastsatt til 190 dager – barna får derfor fire ganger mer undervisning i dag enn for 175 år siden.
- 22 Tveit 2009, s. 51.
- 23 SA, 1827:OEP 1, andragende fra Valle og Bygland og Vegusdal.
- 24 SA, 1827: OEP 1, forslag fra Reiersen, Stiansen og Larsen.
- 25 *St.forb. 1827*, Mai, s. 203. Denne delen av § 7 i innstillingen ble vedtatt uendret.
- 26 Dokka 1967, s. 39.
- 27 SA, 1827:OEP 1, andragende fra Vegusdal.
- 28 Tveit 2009, s. 48. Han viser til Statsarkivet i Kristiansand 44/1805.
- 29 Tveit 2009, s. 48.
- 30 *St.forb. 1821*, April, s. 324.
- 31 *St.forb. 1821*, April, s. 325.
- 32 *Storthings-efterretninger*, 1827, s. 689.
- 33 Dokka 1967, s. 52.
- 34 *St.forb. 1827*, Mai, s. 190.
- 35 SA, 1833, OEP nr. 140.
- 36 SA, 1833, OEP nr. 140.
- 37 Dahl 1959, s. 10.
- 38 Dokka 1969, s. 38.
- 39 Pedersen 2014, s. 287–328.
- 40 Hommerstad 2014, s. 214–224.
- 41 SA, 1827:OEP 1, andragende fra Vegusdal.
- 42 SA, 1827: OEP 1, forslag fra Reiersen, Stiansen og Larsen.

Litteratur og kilder

Dahl, Helge (1959). *Norsk lærerutdanning fra 1814 til i dag*. Oslo: Universitetsforlaget.

Dokka, Hans-Jørgen (1967). *Fra allmueskole til folkeskole*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hommerstad, Marthe (2014). *Politiske bønder – bondestrategene og kampen for demokratiet 1814–1837*. Oslo: Scandinavian Academic Press.

Høverstad, Torstein (1918). *Norsk skulesoga : 1 : Det store interregnum 1739"1827*. Oslo: Steenske forlag.

Kongeriget Norges første ordentlige Storthings Forhandlinger i Aarene 1815 og 1816. Bind Mai. Udgivne ved de hertil beskikkede Redacteurs Lange [og] Stabel (1819). Christiania: Jacob Lehmann

Kongeriget Norges andet ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1818. Bind August. Udgivne ved Poul Holst, Justissecretair i Høiesteret og p.t. Archivarius ved Storthingets Archiv (1819). Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie.

Kongeriget Norges tredje ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1821. Bind April og August. Udgivne ved Poul Holst, Expeditionssecretair og p.t. Archivarius ved Storthingets Archiv (1821). Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie.

Kongeriget Norges fjerde ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1824. Bind Juli. Udgivne ved Poul Holst, Expeditionssecretair og p.t. Archivarius ved Storthingets Archiv (1825). Christiania: Jacob Lehman.

Kongeriget Norges femte ordentlige Storthings Forhandlinger i Aaret 1827. Bind Mai. Udgivne ved Poul Holst, Expeditionssecretair og p.t. Archivarius ved Storthingets Archiv (1828). Christiania: Wulfsbergske Bogtrykkerie.

Pedersen, Amund (2014). «Kornoppløpet i Arendal 1813». I Hilde Sandvik og Knut Dørum (red.), *Opptøyer i Norge 1750–1850*, Oslo: Scandinavian Academic Press.

Riksforsamlingens forhandlinger 1ste Del Protokoller med bilag og tillegg (1814). Utgitt etter offentlig foranstaltning ved sorenskriver Arnet Olafsen, 1914. Oslo: Grøndahl og søns boktrykkeri.

Skinningrud, Tone & Skjelmo, Randi (2014). «Fra enevelde til konstitusjonell stat - forutsetninger for allmueskolelovgivningen i Norge etter 1814». *Uddannelseshistorie 2017, 48. årbog fra Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie*, s. 31–51. Selskabet for Skole- og Uddannelseshistorie.

Store norske leksikon, «Barnevandring». (2015, 4. mai). Hentet 12. april 2018 fra <https://snl.no/barnevandring>.

Stortingsarkivet 1827, Odelstingets Extract Protokoll nr. 1 (uttrykte kilder):

- andragende fra allmuesmenn i Valle og Bygland
- andragende fra allmuesmenn i Vegusdal
- forslag fra kirkesangerne O. Reiersen, skoleholder ved Holt fastskole, K. Stiansen, omgangsskolelærer i Austre Moland, og P. Larsen, omgangsskolelærer på Tromøya i Nedenes amt

Stortingsarkivet 1833, Odelstingets Extract Protokoll nr. 140 (uttrykt kilde), forslag fra Scheie, Christiansand stift, antatt av representant Bergsager som eget

Storthings-efterretninger, 1814-1833 (1874-1882). Udgivne efter offentlig Foranstaltning. B. 2 (1878): Tredie ordentlige Storthing 1821, andet overordentlige Storthing 1822 samt fjerde og femte ordentlige Storthing 1824 og 1827. Christiania : Jacob Dybwad,

Tveit, Knut (2001). «Eit alternativt perspektiv på norsk skolelovgjeving 1739–1860». I *Årbok for norsk utdanningshistorie*, s. 120–134. Notodden: Stiftelsen "Skolen - Årbok for norsk utdanningshistorie".

Tveit, K. (2009). «Skolesatsinga på sørlandsbygdene dei første hundra åra etter innføringa av allmueskolen». I *Årbok for norsk utdanningshistorie*, b. 26, 42 – 62. Notodden: Stiftelsen "Skolen - Årbok for norsk utdanningshistorie".